

Türkiye’de Maddecilik ve Maddecilik Karşıtı Görüşler

Cemal GÜZEL*

Özet

Bu çalışmada Türkiye'deki maddecilik ile maddecilik karşıtı görüşler ele alınmıştır. Türkiye'de maddecilik ilkin Baha Tevfik, Besir Fuad ile Abdullah Cevdet'in Ludwig Büchner'e dayanarak ortaya koydukları görüşlerle biçimlenmiştir. Bu düşünürlerin görüşlerinde olguculuk, deneycilik, gerçekçilik, evrimcilik gibi düşünce akımlarını da içeren kaba bir maddeci anlayış egemendir. 1920'lerin başında maddeciliği temel alan bir düşünce çevresi daha ortaya çıkar: Naci Fikret ile Namdar Rahmi'nin kurdukları Konya Enerjetizm Okulu. 1919 yılında kurulan *Kurtuluş* adlı dergi ile 1921'de kurulan *Aydınlık* dergisi çevresindeyse Marx'in tarihsel maddecilik görüşünü temele alan maddeciler toplanır. *Aydınlık* dergisinin kimi yazarları 1932'de *Kadro* dergisini çıkarırlar. Çalışmada değinilen son maddeci düşünür Hikmet Kıvılcım[li]'dir.

Çalışmanın ikinci kısmında, yukarıda anılan maddeci düşünürlerle karşı geliştirilen düşünceler ele alınmıştır. Kaba maddeciliğe karşı çıkan ilk düşünürlerden biri Şehbenderzade Ahmet Hilmi'dir. Ahmet Hilmi maddeciliğin yanısıra olguculuğu, tanrıtanımazlığı da eleştirmiştir. Yazıda daha sonra İsmail Fenni, İsmail Ferit, Harputizade Mustafa Efendi'nin görüşlerine bakılmıştır. Tarihsel maddeciliğe karşı çıkan düşünürlerden de Hilmi Ziya Ülken, Peyami Safa ile Yünni Sezen ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: islamcılık, komünizm, madde, maddecilik, ruhçuluk, sosyalizm, Türkçülük

Abstract

This work deals with materialism and anti-materialist ideas and opinions which prevailed in the intellectual life of Turkey. In this country, materialism initially has taken form in the views expressed by Baha Tevfik, Beşir Fuad and Abdullah Cevdet, who based their thought upon Ludwig Büchner. In the doctrines of these thinkers, the dominant factor was a crude form of materialism including such lines of thought as positivism, empiricism, realism and evolutionism. In the beginning of the 1920's arose another circle of thought: The School of Enerjetism of Konya, anti-

mated by Naci Fikret and Ramdar Rahmi, while around the Journals *Kurtuluş*, founded in 1919 and *Aydınlık*, founded in 1921, assembled the materialists who took as base of their doctrine the historical materialism of K. Marx. Some writers of the staff of *Aydınlık* published in 1932 the journal Kadro. The last materialist thinker dealt with in the work is Hikmet Kıvılcım[li].

In the second part of the work are examined the ideas and views developed against the aforementioned materialist thinkers. One of the first opponents of their crude materialism is Şehbenderszade Ahmet Hilmi, who criticise also, along with materialism, positivism and atheism. After him we have succintly gone over such thinkers as İsmail Fenni, İsmail Ferit, Harputizade Mustafa, and finally, from among the thinkers combatting historical materialism, we studied Hilmi Ziya Ülken, Peyami Safa and Yümni Sezen.

Key Words: Islamism, communism, mater, materialism, socialism, spiritualism, Turkism.

Türkiye'de maddecilik

Tanzimat'ın hemen öncesinde Avrupa felsefe düşünceleriyle tanışan Türk aydınları Niyazi Berkes'e bakılırsa iki felsefe akımına ilgi duyar. Bunlardan biri maddecilik, diğeri de doğal haklar felsefesidir. Her iki felsefe akımı da İslamcılıkla uyuşur şeyler olmadıkları için, başlangıcından bu yana baskı altına alınır. İkinci Meşrutiyet'le birlikte de Türkiye'de birtakım düşünce akımları oldukça etkili olmuştur. Türkçülük, Aden Merkeziyetçilik, İslamcılık, Batıcılık; bunlar kadar etkili olmasa da Maddecilik –ya da bununla karışmış sosyalizm- gibi akımlar ideolojik bir biçimde gerek düşünce yaşamı da gerek siyasal yaşamda yerlerini alırlar.

Komünist Manifesto'nun 1848'de yayımlanmasından 64 yıl sonra, 1912 yılında Baha Tevfik (İzmir- 1881-1914) İstanbul'da, *Felsefe Mecmuası* adıyla bir dergi çıkarır. Araks Matbaası'nda basılmış bu dergi hem Türkiye'nin ilk felsefe dergisidir hem de bir felsefe akımı olarak maddecilikten söz edilen bir yazının olduğu ilk dergidir. Yine Baha Tevfik *Teceddüde-ü İlmi ve Felsefi Kütüphanesi* adi altında. Ahmet Nesil, Suphi Ethem, Memduh Süleyman'la birlikte on bir kitap yayımlar. Bu kitaplar arasında maddeci akımla uzlaşır bilimcilik, evrimcilik gibi başka akım ya da görüşlerle ilgili kitaplar da vardır.

Baha Tevfik,¹ *Felsefe Mecmuası* 'nda çıkan söz konusu yazısında, felsefeci adının almaya hak kazanan kişinin özelliklerini belirtir. Felsefeci "fenci", "ilimci", bu arada "maddeci" de olmalıdır. Felsefe de geleceğin bilimi olacaktır. Şöyle ki, bilim bir yere kadar ilerleyip sonra orada kalmaktadır; yani kuramsal bir alana geldikten sonra işlemektedir. Baha Tevfik'e bakılırsa, kuramsal alam bilime "sunan" felsefedir; dolayısıyla da bilim ile felsefe arasında kopmaz bir bağ vardır. Yine bu anlayışa göre metafizik

* Baha Tevfik, kısmen Celal Nuri, Şehbenderzade Ahmet Hilmi, İsmail Fenni alıntıları için Süleyman Hayri Bolay'ın *Türkiye de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi* adlı kitabına bakılmıştır.

“boş”, “olumsuz” diye görülmekte, bilimle metafizik karşı karşıya getirilmektedir. Bunlar o sıralar yeni yeni söylenmeye başlayan bilimci görüşlerin yansımasıdır. Bu karşı karşıya getirme hem bilgi alanında hem de yaşamda yaygın olacak bilimcilik anlayışının ilk belirtileridir.

Baha Tevfik *Kütüphanesi'nde*, yine maddeci akımla birlikte düşünülen evrimci ilerlemeyi anlatır kitaplar da yayımlar. Bunlar arasında Suphi Ethem'in yazdığı *Lamarckisme* adlı kitap ile E. von Hartmann'ın *Darwinizm* adlı kitabının Memduh Süleyman tarafından yapılan çevirisi sayılabilir. Baha Tevfik'in bu görüşlerinin kaynağı, Ludwig Büchner'den Ahmet Nebil'le birlikte çevirdiği *Madde ve Kuvvet [Nature und Geist]* adlı kitap olsa gerektir.² Önce XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da, sonra da bizde tarih-toplum-kültür ayrımı yapılmadan uygulanmaya çalışılan evrimci ilerleme görüşü, yine çağımızda ulusal siyasetlerin hedefi olan gelişme düşüncesine yol açacaktır.

Baha Tevfik yayımladığı *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak* adlı kitapta (Hilmi Ziya Ülken'e kalırsa en önemli kitabı budur), Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik'indeki* gibi usçu bir etik anlayışla dinsel ahlaka karşı çıkıp merkezinde insan olduğu, insana daha yaraşır bir etik anlayışı ortaya koyar.

Madde ve Kuvvet Büchner'in savunduğu görüşlerden biri de Tanrı'nın olmadığıdır. Baha Tevfik, Tanrı'nın olmadığı Büchner gibi değil de David Hume gibi temellendirir. Buna göre Tanrı, yapıcı zayıf olan insanların, bu zayıflıklarını giderecek bir şey olarak tasarlanmış bir düşüncedir.

Genellikle Alman düşünürlerinin yazdıklarından yola çıkarak inceltilmemiş bir maddecilik, evrimci bir maddecilik anlayışını savunan Baha Tevfik, insanlığın geleceği için birbirine karşıt iki akımı, sosyalizm ile anarşizmi seçenek diye sunar. Sonra da, tıpkı anarşizmin ruhani lideri Kropotkin'in *Etika'sında* belirttiği gibi, *Felsefe-i Ferd'de* bilimsel bir anarşizmin insanlığı kurtaracağını, geleceğin bilimsel bir anarşizme kalacağını belirtir. Bütün bunlar, aslında bu konudaki görüşlerinin çok yüzeysel, çok sığ olduğu anlamına gelir. İştirakçi lakabıyla anılan Hüseyin Hilmi'nin *İştirak* adlı dergisinde Marxçılıkla ilgili yazılar yazmış olmasına rağmen Baha Tevfik'te bilinçli bir tarihsel maddeci anlayıştan söz etmek pek olanak görünmemektedir.

Madde ve Kuvvet'in, maddeciliği Türkiye'ye tanıtan ilk düşünürlerden biri olduğu kabul edilen Beşir Fuad (1852?-1887) üzerinde de oldukça önemli etkisi vardı. Ona göre varolanlara bakıldıkta, hemen iki şey öne çıkar: madde ile kuvvet. Beşir Fuad'ın maddeciliği de Ludwig Büchner'in görüşlerine dayanmaktadır. Bu maddecilik olguculuk, deneycilik, gerçekçilik, bir de evrimcilikle desteklenmiş, ayrıca ruh ile Tanrı inancına -metafizik- karşı çıkan kaba bir maddeciliktir. İnsanların yaşamları hakkında konuşurken maddeci görüşün öne çıktığı düşünceler, Beşir Fuad'ın gerçekçilik konusunda söylediklerinde ortaya çıkmaktadır. Beşir Fuad, gerçekçilerin, yaşadıkları dünyayı göz önünde bulundukları için "halk sınıfını hakir ve sefil halde yaşamaya layık" görmediklerini söylemektedir. Ona göre içinde buldukları bu kötü durumdan "halk sınıfını" kurtarmak için, bu kötülüklerin asıl nedenlerini ortaya koymak gerekmektedir.

Baha Tevfik'in yayımladığı kitaplardan en büyük tepkiyi *Madde ve Kuvvet* çeker. Özellikle Tanrı hakkında söylenen olumsuz sözler, maddecilik karşıtı akımların, yani Is-

lamcılık ile Türkçülüğün önemli tepkilerine yol acar. Harputizade Mustafa Efendi, İsmail Ferid, Şehbenderzade Ahmet Hilmi, İsmail Fenni gibi İslamcı düşünürler bu kitabı, dolayısıyla da bu kitabın çevirmenlerine ağır eleştiriler yöneltirler.

Bu sıralarda bir felsefe görüşü olmaktan çok sosyalizme ilgisinden dolayı maddecilik hakkında konuşan biri daha vardır: İştirakçi Hüseyin Hilmi (İzmir- 7-1923). Hüseyin Hilmi'nin sosyalizmi Baha Tevfik'ten öğrendiği de söylenir. Hüseyin Hilmi'nin 1910 yılında yayımladığı *İştirak* adlı dergide Marxçılıkla ilgili birtakım yazılar yayımlanır. Yazılarda da ilk bakışta anılacak şey, yazılan yazarların bu konulardaki bilgilerinin oldukça yüzeysel olduğudur. Hüseyin Hilmi 28 Nisan 1919'da *İdrak* adlı bir gazete çıkarır. Dergide Özellikle maddecilik hakkında yazılar değil de Marxçılık hakkında yazılar vardır. İlk sayısında Türkiye Sosyalist Fırkası'nın programı yayımlanır. Yoksulluk içindeki memleketi kurtarmak için kesin bir çözüm bulma savındaki "fırka", bu yoksulluğa da "usul-ü mülkiyet" ile "şekl-i iktisadi"nin neden olduğunu düşünmektedir. Buna çare de sosyalizm, bu "meslek-i ulvi"dir. İslam ile Türk geleneklerinin sosyalist düşünceler içerdiği söylenerek, iki önemli tutucu öğenin bağlaşıklığı da sağlanmak istenmiştir. Hüseyin Hilmi ile çevresindekiler İslamcılar doğrudan karsılarına almadıkları, hatta onlarla uzlaşır bir havada oldukları halde İslamcıların eleştirilerinden, sosyalist düşüncelerinden ötürü de hükümetin kovuşturmasından kurtulamamışlardır.

Maddeci felsefeyi savunan bir diğer düşünür Abdullah Cevdet [Karlıdağ]'dır (Arapkir- 1869-1932). Abdullah Cevdet Mekteb-i Tıbbiye'de okumuştur. Olguculuğun egemen olduğu dönemde Fransa'dan bu okula getirilen kitaplarla öğretmenlerden ötürü Mekteb-i Tıbbiye, olgucu ile maddeci görüşlerin kolay kabul edildiği bir yer olmuştur. Bu okulda maddeci, evrimci, olgucu görüşlerle tanışan Abdullah Cevdet neredeyse aralıksız yirmi sekiz yıl boyunca çıkardığı *İçtihad* adlı dergide, ayrıca da yaptığı çeviriler ile yazdığı kitaplarda olgucu, maddeci, tanrıtanımaz görüşlerini dile getirmiştir. Yine de, yazılarında dizgeli bir maddecilik düşüncesine rastlanmaz. Abdullah Cevdet tanrıtanımaz olmakla birlikte, maddeci olduğu dönemde Rıza Tevfik'in yaptığı gibi "dini tahkir edecek" şeyler söylememiştir.

Abdullah Cevdet'in de etkilendiği kitaplardan biri yine *Madde ve Kuvvet*; bir diğeri de, kendisine İbrahim Temo'nun verdiği söylenen, Felix Isnard'ın *Spiritualisme et Mate'rialisme'dir*. Ama asıl, Gustave Le Bon'dan etkilenmiş; Le Bon'un görüşlerinden etkilenerek yazdığı yazılarda Türkiye'nin birtakım sorunlarına, bu görüşlerden hareketle çözüm bulma denemesine girişmiştir. Bunlar arasında Arap harfleri yerine Latin harflerinin kullanılmasını, ayrıca alaturka tarti ile ölçülerin yerine uluslararası tarti ile ölçülerin kullanılmasını önermesi; Batılı giyim tarzını benimseyip öyle giyinmesi gibi reform-

ları savunması sayılabilir. Batı yazınının pek çok önemli yapıtını Türkçeye çevirmiş olması da diğer bir önemli özelliğidir. Abdullah Cevdet bu Batılılaşma yanlısı tezleriyle oldukça etkili olmuş, yine bu Batılılaşma yanlısı tutumuyla İslamcılarının hedefi haline gelmiştir.

Baha Tevfik'in yazdığı maddecilik yanlısı yazılara, özellikle de *Madde ve Kuvvet* çevirisine maddecilik akımının karşısında olan İslamcı düşünürlerden ağır eleştiriler geldiği söylenmişti. Böyle olunca kimi maddeci düşünürler, maddeciliği İslam düşüncesiyle bağdaştırma yönünde bir tutum benimsediler. Bunlar İslam dinine maddeci düşüncenin aykırı düşmediğini söylediler. Bu düşünürlerden en önemlisi Celal Nuri [İleri]'dir (Gelibolu -1877-1939). Celal Nuri 1915'te İstanbul'da yayımlanan *Tarih-i İstikbal* adlı kitabında, İslam'da birtakım reformlara gidilmesi gerektiğini, bu reformları sağlayacak düşünce dizgesinin de maddecilik olduğunu yazıyordu. Celal Nuri de *madde ve kuvvet* maddecilerindedir, çünkü maddecilik konusunda başvurduğu kitap yine *Madde ve Kuvvet'tir*.

Celal Nuri 'madde'den ne anladığını söyle dile getirir: Madde her an her yerde olan, bozulması olanaksız olan bir şeydir. Kuvvet de maddenin ayrılmaz parçasıdır; bu ikisi birbirine bağlıdır; biri diğerinden ayrı düşünülemez. Celal Nuri de Baha Tevfik gibi maddecilik ile bilimi bir arada düşünür. Çünkü, maddecilere bakılırsa, madde varlığını kendisine borçludur; her olup bitisin bir nedeni vardır, olup bitişler de bir yasa uyarınca, o da ancak fizik dünyada olup biter. Fizik dünyada olup bittiği için de bunu açıklayabilecek etkinlik bilimdir. İnsanın bir başka etkinliği, örnekse metafizik düşünüş bunu açıklayamaz. Çünkü görünenin, algıların ötesine gitmemek gerekir. Celal Nuri'ye bakılırsa ruh da maddenin dışında bir şey denil, onun özel bir varoluş biçimidir. Beyin ile sınırlı sisteminin işleyişe verilen addır; varlığını da sonsuza kadar sürdürmez.

Celal Nuri İslamla maddeciliği birleştirerek İslamiyet'te reform yapmak üzere yola çıkar çıkmasına ama daha işin başında Tanrı'nın olmadığını söyler. Ya da başka türlü söylendikte, inanabileceği Tanrıyı betimler. Buna göre Tanrı evreni kuşatan bir yüce gizdir; insan usunun kavrayamayacağı sıfatları vardır; bilinemezdir.

Celal Nuri'ye göre insan usunun kavrayabileceği ile kavrayamayacağı iki alan vardır. Alanlardan birini bilirler, diğerini de bilinemezler oluşturur. Bilinir doğruya varıran şey "fen", bilinemez doğruya varıran şey de "din"dir. İkisi de "hak"tır. Din adalet, merhamet gibi kavramları insanlar için anlaşılır kılar. İnsan için yaratılmış olan dinin amacı insan refahını sağlamaktır. Din, "fen"le çatışma içerisinde olmamalıdır. Bilimin, usun, deneyin doğru diye kabul ettiği şeyi din (yani İslamiyet) de doğru diye kabul etmelidir. Celal Nuri'ye göre böylesi olgucu bir din anlayışı İslamiyet diye kabul edilmelidir.

Celal Nuri'nin tarihsel maddecilik konusunda da kimi değişimleri vardır. 1923 yılında

yayımlanan *Tac Giyen Millet* adlı yapıtında, tarihte iktisadi etmenlerin çok önemli bir yer tuttuğunu belirtir. Ona kalırsa, bunu göz önüne alan "maddiyun mektebi"dir. Her zaman doğru şeyler söylemese de bu okul çok kez "hakikati keşfeder". Her türlü utkunun her türlü dinin ortaya çıkmasının, her saltanatın her türlü yapıp etmesinin ardında iktisadi etmenler yoktur. Ruh durumunun, rastlantının, cahilliğin de böylesi işlerde etmen olduğu görülmüştür. Ne ki, yukarda sayılan türden şeylerin etmenleri, "partileri" ortaya çıkaran etmenler öncelikle "maddi, iktisadi ve ıstırası"dir; "hissi" etmenler daha sonra gelir. Celal Nuri'ye göre bu siyasi partiler Avrupalı bir düşünüşün ürünüdür; bunları Avrupa'ya özgü gereksinimler doğurmuştur. Asya'nın, İslam dünyasının, Türkiye'nin ayrı yaşayışları, ayrı tarihleri, ayrı toplumsal gereksinimleri vardır. Celal Nuri de tarihsel maddeciliğin yine, genel olarak Doğuya özgü değerlendirilmesi gerektiğini belirten düşünürlerden biridir. Bu Türkiye'deki, özellikle de diyalektik ile tarihsel maddecilikten söz eden düşünürlerin ortak özelliklerinden bin olacaktır. Ona göre sosyalizmi Avrupa'da doğuran iki "tabaka", "burjuvazi ve sermayedar" "bizde" yoktur ya da yok gibidir. Böyleyse Türkiye'de sosyalizm Avrupa'daki gibi olamaz. Türkiye'de insanlar hukuk karşısında eşittir. Dolayısıyla Avrupa'daki ayaklanmalar Türkiye'de olamaz. "Biz" yoksulluğa, bilgisizliğe karşı ayaklanmak "zorundayız". Avrupa'yı taklit etmek işleri çıkmaza sokar. Yapılacak iş geri kalmış Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak, yoksulluğu gidermektir. Bu arada sınıf savaşı başlayacak, "yangın saçağı sarmadan" ülke mutluluğa kavuşacaktır.

Türkiye'de maddeci düşünce içerisinde yer alabilecek bir okul da Konya Enerjetizm Okulu'dur. 1 Ocak 1925 yılında, Konya'da, 15 Ekim 1929 yılına kadar 51 sayı çıkacak olan *Yeni Fikir* adında bir dergi yayımlanır. Dergide yazılanları olan iki önemli ad vardır: Naci Fikret [Bastak] (Konya- 1891-1948) ile Namdar Rahmi [Karatay] (Kütahya- 1896-1953). Derginin hem sahibi hem de başyazarı olan Naci Fikret'in düşünce yaşamının ilk yıllarında, "mürebbi-i fikrim" dediği Dr. Abdullah Cevdet'in etkisi olmuştur. Naci Fikret ile Namdar Rahmi'nin Konya Enerjetizm Okulu diye adlandırılacak bu görüşleri, temel olarak Alman kimyacı, felsefecisi F. Wilhelm Ostwald'in görüşlerine dayanır. Enerjetizm, açıklamalarında 119 temel kavram kullanır: madde, enerji, *tekamiül*, Bunlara göre madde, yine maddesel özellik taşıyan atomlardan oluşmuştur. Atomlarda madde ile esir arasında duran parçacıklar vardır. Bunların ortak bir merkez etrafında bir devir hareketi yapmalarıyla madde oluşur; katı bir hal alır. İki türlü de devinim vardır: devri devinim ile döngüsel devinim. İlkinin devamlılığı, hızı maddenin varlığını sürdürmesine yol açar; ikincisiyse, maddeyi oluşturan elektronları çekim merkezinden uzaklaştırıp dışarı yöneltir. Böylelikle madde bozulup dağılır; madde olmaktan çıkmaya başlar. Isı, ışık, elektrik böylelikle ortaya çıkar. Naci Fikret, buradan da maddenin aslının esir olduğu gibi, aslında metafizik olan bir sonuç çıkarır, Bu devir hareketi hızını koruduğu sürece maddenin biçimi aynı kalır. Bu devir hareketi bozulursa madde ışığa, elektriğe, ısı-

ya dönüşür. Naci Fikret'e göre her eşyanın, her olayın kaynağı maddenin bu devinimledevinimlerindeki bu başkalıklardır. Bu kuvvetler dışarı yönelmiş maddenin almış olduğu şekillerdir. Bunların tümü enerji adı altında birleşir.

Varlık da *tekamül* içerisinde. *Tekamül* için öncelikle bir dengesizliğin olması gerekmektedir. Her örgenin bir *tekamül* derecesi vardır. Bu *tekamüle* varılmak istenecektir. Dolayısıyla hem kişide hem de toplumda *tekamülün* nedeni dengesizliktir. Dengeye varılınca *tekamül* için olmuş hareket de biter.

Enerjizm Okulu, bugün savunmanın olanaksız olduğu bu görüşlerle toplum yaşamını da; dil, sanat, edebiyat, din, ahlak, iktisat gibi insan etkinliklerini de açıkladığı savındadır.

Meşrutiyet döneminde ilk yayınların yapılmaya başlandığı maddecilik (beraberinde Marxcılık), 1910 ile 1935 tarihleri arasında, hakkında çok fazla yazının, kitabın yayımlandığı akımlardan biri olur. 1919'da *Kurtuluş* adlı bir dergi yayımlanır. 1919 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Almanya'daki Türklerden bazıları solcu görüşler etrafında birleşmişler; Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası adında bir parti kurmuş, bir de *Kurtuluş'u* çıkarmaya başlamışlardır. Bunlar arasında Mehmet Vehbi [Sarıdal], Vedat Nedim [Tor], Ali Nizami, Ethem Nejat, Mustafa Nermi, Namık İsmail [Yeğenoğlu], İsmail Suphi, İsmail Hakkı, İlhami Nafiz [Pamir] gibi adlar vardır. *Kurtuluş'un* ilk sayısı Berlin'de yayımlanmış, daha sonra bu kişilerden epey bir kısmının İstanbul'a gelmesiyle dergi burada, 1920 Şubatına kadar 5 sayı daha çıkmıştır. İstanbul'da bu çevreye Dr. Şefik Hüsnü [Dağmer] de katılmıştır. Sadrettin Celal [Antel], Hamit Sadi [Selen], Reşat Nuri [Drago] dergide yazısı olan diğer adlardır. 1920 İstanbul'un işgalinden sonra Damat Ferit Hükümeti *Kurtuluş'un* yayımlanmasının yasaklamıştır.

Kurtuluş çevresinin, felsefe bakımından Fransız Aydınlanma düşünürlerinden yola çıkan, sonuçta da Hegel ile Marx'a kadar gelen bir çizgileri vardır. Bunlara göre Marx, "Hegel'den aldığı anahtarlarla" tarihsel maddecilik anlayışını ortaya koymuştur. çevre, tarihsel maddecilikle, üretim tarzı ile servetin toplumda bölüşümüne göre toplumların başka başka adlar aldığını söyler söylemesine ama bunun Türkiye'yle ilgisinde ne demeye geldiği konusunda pek bir düşünceleri de yok gibidir. Bu konular hakkında kafa yoran, söyledikleri önemli sayılabilecek nerdeyse tek kişi, dergide siyasi, ideolojik içerikli yazılar yazan Dr. Şefik Hüsnü'dür. Yazılarında "sınıf", "proletarya", "sınıf bilinci" gibi Marxcı kavramları Türkiye örneğine göre içeriklendirip öyle kullanır. Bu aynı zamanda, bu kavramlar bakımından o zamanın Türkiye'sine ilişkin çözümler yapmak demeye de gelir. Örneğe, "proletarya" yalnızca işçi değil "memurlar, hekimler, mühendisler, yazarlar" gibi, geçimini çalışarak kazanan herkesten oluşur. İki tür de sınıf vardır: çalışan ama hiçbir malı mülkü olmayanlar ile çalışmayan ama her türlü malı mülkü olanlar. Ancak bir sınıf bilinci yoksa, bir toplumda sınıfların olmasının hiçbir önemi

yoktur. Bu bilince erişip sınıf mücadelesi yapmadıkça da insanlığın kurtuluşundan söz etmek olanaklı değildir.

Damat Ferit Hükümeti'nin *Kurtuluş'un* yayımlanmasını yasaklamasından beş ay sonra, T.İ.Ç.S.F.'nin İstanbul'da kalan üyeleri 1 Haziran 1921'den 1925'e kadar yayımlanacak olan *Aydınlık* adında bir dergi çıkarırlar. Bu dergi etrafında toplananlar daha katı bir maddeci anlayıştan yanadırlar. *Aydınlık'ın* yazı kurulunda, bir kısmı *Kurtuluş'ta*. da yazmış olan şu isimler vardı: Dr. Şefik Hüsnü, Vedat Nedim, Şevket Süreyya, Şevket Aziz [Kansu], Yaşar Nezihe, Memduh Necdat, Nazım Hikmet, Kerim Sadi, Nizameddin Ali, Leman Sadreddin, Sadreddin Celal. Sorumlu müdür Sadreddin Celal'dir. *Aydınlık* Türkiye Komünist Partisi'nin yasal Propaganda organı gibi is görür. 1921'in Ocağına kadar altı sayı çıkar. Yedinci sayısı 20 Temmuz 1922'de çıkmış, bu yıl en son 11. sayı çıkmıştır. 1923'te 12-19. sayılar; 1924'te 20-28. sayılar; 1925'te de 29-31. sayılar çıkmıştır. Ayrıca, içinde Dr. Şefik Hüsnü'nün *Medhal* yazısıyla çıkan *Komünizm Elifbası* (*Komünist Manifesto* da 1923 yılının ilk aylarında *Aydınlık'ta*. tefrika edilmiştir; çeviren yine Şefik Hüsnü'dür) da olmak üzere, yayınlanan kitaplarla bir *Aydınlık* Külliyyatı oluşturulmuştur. Yukarıda adı geçen kişilerden bazıları Dr. Şefik Hüsnü'nün önderliğinde siyasi birtakım eylemlere kalkıştıkları için mahkum edilmişlerdir.

Aydınlık'ta ağırlığı olan kişi Dr. Şefik Hüsnü'dür. Dr. Şefik Hüsnü'nün Türkiye'de ergeç devrim olacağına inancı tamdır. Ona göre sınıfsız bir toplum yaratmak için yapılacak devrimin üç aşaması vardır: Birinci olarak iktidara el konacak, devrimci birtakım önlemler alınacak, bunlar yapılırken de şiddet kullanılacaktır; ikinci olarak yeni bir yönetim kurulacaktır; üçüncü olarak da devrimin asıl ülküleri uygulamaya konacaktır. Yine Dr. Şefik Hüsnü, *Aydınlık'ta*. yazdığı yazılarda Marxçı düşüncelerin, Türkiye'nin kendi koşulları göz önünde bulundurularak nasıl dile getirilebileceğinin örneklerini vermektedir. Buradaki yazılan *Kurtuluş'taki* yazılarından daha olgun, daha bilgilice bir biçimde yazılmıştır.

Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'yı destekleyen *Aydınlık* grubu, savaş kazanıldıktan sonra da Mustafa Kemal'den yana, emperyalizmle, kapitalizme karşı yayınlar yapmıştır. Dr. Şefik Hüsnü solcuların ulusal devrimcileri desteklemesi gereğinden söz eder. Ne ki, 1923 Mayısında, desteklediği Ankara'dan ilk darbeyi yer. 1 Mayıs için dağıtılan bir bildiride, komünist bir hükümet kurma çabasının dile getirildiği öne sürülüp yirmi kadar kişi tutuklanır. Bu kişiler vatana ihanet suçuyla yargılanacaklar ama yargılama sonucunda beraat edeceklerdir.

1932 yılında, aralarında *Aydınlık* gazetesinin yayın kurulundan Vedat Nedim [Tor], Burhan Asaf [Belge], İsmail Husrev [Tökin] ile *Dergah'ın* eski yazarlarından Yakup Kadri [Karaosmanoğlu] *Kadro* dergisini çıkarırlar. Aralarında Şevki Yazman da vardır. Dergi üç yıl boyunca aylık olarak yayımlanır. Derginin ilk sayısında *Kadro'nun* hangi

gerekçeyle çıktığı şöyle anlatılır: Türkiye bir devrim içerisindedir. Bu devrimin ilkeleri, bunu yaşatacakların da kuramsal düşünceleri vardır. Nedir, bu kuramsal düşünceler devrime "ideoloji" olabilecek bir dizge içerisinde değildir. Öte yandan bir devrimin mutlaka bir öğretisi olmak zorundadır. İşte *Kadro* bu ideolojiyi yaratacak, "inkılap neslimizin muhtaç olduğu inkılâp şevkini" her zaman uyanık tutacaktır.

Kadro'nun imtiyaz sahibi olan Yakup Kadri ile yayın müdürü olan Vedat Nedim "1927 tevkifatına" kadar Türkiye Komünist Partisi üyesidirler.³ Yine Vedat Nedim *Aydınlık* gazetesinin yayın kurulundadır. İsmail Hüsrev, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adına 5 Kasım-5 Aralık 1922 arasında Moskova'da toplanan dördüncü Komintern'e katılmıştır. Burhan Asaf *Aydınlık* dergisi yayın kurulundadır. Dergiyi cikaranların bu komünist geçmişleri, devrimin ideolojisini belirlemeye çalışırken de etkili olacaktır. Marxçılıktan vazgeçecekler ama tarihsel maddecilik ile diyalektik ("tezatlar mantığı") olup biteni açıklamak için kullanılacaktır. İnsanlık tarihi diyalektikle ele alınacaktır. Şevket Süreyya'nın *İnkılap ve Kadro'sundm* alınmış, *Kadro'nun* 8. sayısında yayınlanan Yakup Kadri'nin yazdığı "Milli Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri" adlı yazıya bakılırsa bu "tezat" asıl olarak sınıflar arasındaki bir "tezat" değil, sanayi bakımından gelişmiş sömürgeci uluslarla sömürülen ile yan sömürülen uluslar arasındaki bir "tezat"tır. Ama öte yandan bir ulus içerisindeki iktisadi çıkar "tezat"ı da unutulmamalıdır.

Kadro yazarlarının asıl üzerinde çalıştığı Türk Kurtuluş Savaşı, bu arada da ulusal kurtuluş savaşlarıdır. Onlara göre ulusal kurtuluş savaşların açıklamak Marxçılığın yapabileceği bir şey değildir. Bundan dolayı da tarihsel maddecilik Marxçılıktan ayrı düşünülmalıdır. Aslında *Kadro*, Marxçı kaynaklı, sosyalizme karşı çıkan, katı devletçi bir harekettir. Bizzat Kurtuluş Savaşı'nın yapan Mustafa Kemal'in koruması altında yayına başlayan *Kadro*, bu katı devletçi tutumundan ötürü iş çevrelerinde yoğun baskı görmüş, bu baskının sonucu olarak da dergi 1935'te son sayısını çıkarmıştır.

Kadroculara önemli karşı çıkışlardan biri Ağaoğlu Ahmet'in (Şuşa-1869-1939), 1933 yılında yayımlanan *Devlet ve Fert* adlı kitabında bulunabilir. Türk siyasetinde rol oynamış düşünürlerden biri olan Ağaoğlu Ahmet *Kadro'da* yer alan düşüncelere, peşinde koşulan kuramlara "asla" katılmadığını belirtir; öte yandan dergiyi "memnuniyetle" karşılar, çünkü onda "taze ve temiz bir havanın serinliğini" duymaktadır. Ağaoğlu Ahmet, Kadrocuların başlıca "endişeleri"nin devrimin ideolojisini saptamak olduğunu belirttikten sonra, bunların Türk devriminin iç cephesini gözden kaçırdıklarını ekler. Çünkü kendisine kalırsa devrimin bir dış, bir de iç cephesi vardır. Kadrocular ne saltanatın "ilgasından", ne hilafetin "iskatından", ne cumhuriyetin "teessüsünden", ne Lozan "sulhünden", ne de dinsel, ailesel, hukuksal "tahadüllerden" söz ederler. Ağaoğlu Ahmet

3 Dr. Fethi Tevetoğlu'na bakılırsa 1927 tevkifatına Vedat Nedim'in kendiliğinden emniyete gidip "ifşaatta bulunması" neden olmuştur.

Kadrocuların bu ihmallerini onların Marxçı, tarihsel maddeci olmalarına bağlar.

Çünkü

bunlar için aslanan iktisattır, yukarda sayılanlar ikincil önem taşıyan kurumlardır. Bunun için devrimin yalnızca iktisat yani görülür. Kadrocular kişisel özgürlüğe karşı oldukları için demokrasiye de karşıdırlar. Ağaoğlu Ahmet, Kadroculara göre amacın toplum için de kişiye, onu toplumdaki ayıran bir özellik vermek değil, dünya içinde ulusa hak, kişiye de özgür ulus içinde iş, ödev vermenin ülkü olduğunu söyler. Dolayısıyla Kadrocular demokrasi devletçiliğini kabul etmiyorlar; ayrıca ne komünist, ne sosyalist, ne de faşisttirler. Ağaoğlu Ahmet'e göre bunların kendine özgü bir devletçilik anlayışları vardır: Faşist değillerdir -çünkü dinle devlet, ulusla hükümdar arasındaki ilişkilerden söz etmiyorlar- ama faşistçe bir yol tutmaktalar. (çünkü devlet dedikleri "varlığa" tüm ulus etkinlikleri düzenleyip denetleme hakkını veriyorlar. Komünist, sosyalist te değiller -çünkü mülkiyeti yadsımıyorlar. Öte yandan komünistçe, sosyalistçe yolları savunuyorlar. İktisatın devlet eliyle yapılmasından yanadırlar. Devlet hem ulusun temsilcisi hem de düzenleyicisidir; "milli hayati fiilen sevk ve idare ederek büyük istihsal terakümelerini millet namına yaratan ve millet namına benimseyen bir teşkilat"tır. Özetle, kendilerine sorulduğunda Kadrocular kendilerini Kemalist, devrimci, devletçi olarak tanımlıyorlar. Ne ki, Ağaoğlu Ahmet, Kadrocuların kendi devrimden anladıkları şeyi "istesin istemesin" herkese kabul ettirme yönündeki tutumlarına da karşı çıkmaktadır.

Ağaoğlu Ahmet'e göre Kadrocular yöntem olarak kullandıkları tarihsel maddeciliği de pek anlamış görünmüyorlar. Toplumsal çatışmaların, karşıtlıkların yalnızca kapitalist topluma özgü olduğunu sanma yanlısına da düşmektedirler. Oysa bu, ta başından bu yana tüm insanlığın "kader"idir. Üstelik "Marksizm mektebinin" iki ana ögesi, "sermaye tahakkümü" ile bunun yarattığı "sınıf mücadelesi" "bizim memleketimizde yoktur bile". Türkiye'de maddeci, Marxçı bir anlayışla çıkan bu üç önemli derginin ortak özelliklerinden biri de Marxçılığın Türkiye'nin özel koşullarıyla birlikte ele alınıp yorumlandığı yazılandır. Bu belli bir yere özgü olmaklıksa tarihsel maddeciliğin "ruhuna" aykırı bir durumdur. *Kadro* örneğinde Marx'tan vazgeçmiş bir Marxçılıktan bile söz edilebilir. Çünkü Marxçılık tarihsel maddeciliğe indirgenmiş, bu da gerçekliği açıklamanın bir yöntemi olarak kullanılır olmuştur. Maddeci düşüncüyü Marxçılık-Leninçilik bağlamın da ele alan *Aydınlik* çevresi Türkiye özelinde değerlendirmeler yapmış ama, tarihsel maddeci anlayışın sonucu olarak görülen sınıfsız topluma nasıl ulaşılacağı konusu birbiriyle uyuşmayan öneriler sunmuştur. Dr. Şefik Hüsnü bunu, bilinçli işçilerin biraraya gelerek kurdukları devrimci T.K.P.'nin yapacağını söylerken, Şevket Süreyya Sadreddin Celal'se Türkiye'de etkin, yoğun bir işçi sınıfından söz etmenin olanaksız olduğunu, dolayısıyla da sınıf mücadelesiyle bunun olamayacağını, C.H.F.'ye girip onu ele geçirerek sosyalist bir Türkiye kurulabileceği görüşündedirler.

Türkiye'de maddecilik akımında, özellikle yaptığı çevirilerden ötürü adı anılacak bir

diğer kişi de Haydar Rıfat'tir. Haydar Rıfat 1933 yılından başlayarak Dün ve Yarın adı altında, aralarında Marx'ın *Kapital*'inin özeti, Lenin'den *Devlet ve İhtilal*, Engels'ten *İlmi Sosyalizm ve Hayali Sosyalizm*, Stalin'den *Lenin Mezhebi*, Gustava Le Bon'dan *Bir Tarih Felsefesinin İlmi Esasları* gibi kitapların da olduğu bir dizi kitap yayınlar. Hikmet Kıvılcım[lı] (Priştine- 1902-1971), Edebiyatı Cedide'yi maddeci bir gözle eleştirdiği, alt başlığına bakılırsa da tarihsel maddeciliği "bir çağ psikolojisi"ni yapmak üzere kullandığı *Edebiyatı Cediyyenin Otopsisini* adlı kitabına yazdığı önsözde, Osmanlı Devleti'nin son günlerini, oldukça da eğlenceli bir dille çözümleme denemesine girişir. Bu çözümleme girişimi önce durumu saptayıp sonra bu çözümlere dayanarak bu olumsuzlukları giderecek çözüm önerileri sunacaktır. Yine aynı kitapta, ozanın "neyi sezdiğini" soruştururken toplum konusuna değinir. Ozan her şeyden önce bir insan, "yani sosyal bir hayvan" olduğuna göre, içinde yaşadığı toplumun sevinç ya da üzüntüsü gibi şeyleri sezecektir. Toplum "klasik, resmi ve sosyalman üniformalı" tarihin söylediği gibi "üstü altına, eni boyuna" uygun bir nesne değildir. Hikmet Kıvılcım[lı], toplumda, özellikle çıkarları, gördükleri işteki durumları başka başka, bu yüzden de duyulsan, kavrayışları birbirinden başka birtakım "gruplarla kümelerin" olduğunu, bunlardan da en sürekli olanının sınıflar olduğunu, bu sınıflardan bazılarının yukarda, bazılarının da aşağıda oluşunun toplumun özünü oluşturduğunu belirtir. Yukarı sınıflara "üstün-işleten", aşağıdakilere "alt-işleyen" adı da verilir. Kıvılcım[lı] burada asıl olarak şiiri tarihsel maddecilik bakımından ele almış, ozan ile şiirinin, içinde bulunduklar sınıf tarafından belirlendiğini savunmuştur.

Kıvılcımlı asıl *Tarih, Devrim, Sosyalizm* adlı kitabında Marx'ın "yarım bıraktığı" bir işi tamamlamaya kalkışır. Ona göre tarihsel maddecilik bir "devrim olayını" bir "doğa olayı" gibi inceler. Devrimin niçin, nasıl olduğunu açıklar; bütün sorunları "bilimsel neden-sonuç bağlarıyla çözer". Ne ki, bir noktaya gelinir: Marx tarihsel maddeciliği çağcıl toplum sınırının içerisinde derinleştirmiş, tarihöncesini bu bakımdan isleyememiştir. Kendisi bir yöntem olarak kullandığı tarihsel maddecilikle tarihöncesini "bu bakımdan" ele alacaktır. Bu tarihöncesinde, kendi deyişiyle "Antika tarih"te sosyalizmin yerinin ne olduğunu soran Kıvılcımlı, bu soruyu "her yerinde ve hiçbir yerinde" diye yanıtlayacaktır. Tarihin hiçbir yerinde sosyalizm yoktur. Çünkü uygarlık "ilkel sosyalizm'in bittiği, "sınıflı toplum"un başladığı yerde gelişmiştir. Bu bakıma tarih, insanlığın "ilkel sosyalizm"i bulduğu yerde yok edişidir. Tarihin her yerindedir. Çünkü, bütün bu yokediş çabalarına rağmen "ilkel sosyalizm"in gelenekleri tarihin gidişinden silinmemiştir. Uygarlık tarihi boyunca, ilkel de olsa bir sosyalizm insanlığın "gözenekler"inde yaşamış, bilimsel sosyalizm için "ana-maya" olmuştur.

Türkiye'de maddecilik karşıtı görüşler

Yukarda anlatılan maddeci akıma Türkiye'de karşı çıkış genellikle İşlamcı -bu ara-

da ruhçu- düşünürlerden gelmiştir. Cumhuriyet'in ilk yılları ile daha sonraki Marxçı maddeci -diyalektik maddecilik ile tarihsel maddecilik- akıma karşı çıkışlarsa, yukarıdakilere ek olarak "milliyetçi sağcı" düşünürler tarafından yapılmıştır.

Ludwig Büchner'in *Madde ve Kuvvet'i* Türkiye'deki maddeci düşünürlerin başucu kitabı olduğunda, kitaba, dolayısıyla da maddeciliğe karşı çıkan düşünürlerden biri de Şehbenderzade Ahmet Hilmi'dir (Filibe-1865-1913). Ahmet Hilmi hem Baha Tevfik'le -maddeciliği savunduğu için- hem de Celal Nuri'yle -maddeciliği İslam diniyle bağdaştırmaya çalıştığı için- sert tartışmalara girişmiştir. Özellikle de *Allahı İnkâr Mümkün: müdür?* ile *Maddiyun Mesleki Dalaleti* adlı kitaplarıyla Ahmet Hilmi maddecilik yanında olguculuğa, bilimciliğe, "küfre" de (tanrıtanımazlığa) karşı çıkmıştır. Ona göre maddeciler Lucretius'un *De rerum natura'sından* bu yana yeni görüşler ortaya koyamamışlardır. Ahmet Hilmi, Büchner'in maddenin her yerde olduğu; madde ile kuvvetin kendi başına var olduğu yollu düşüncesinin metafizik olduğunu; henüz kimselerin doğruluğuna akıl erdiremediği maddeyi bütün doğaya genellemenin, "bir zerreden sonsuza hükmediş" in metafizikten başka bir şey olmadığını söyleyecektir. Ayrıca maddeyle birlikte söz konusu edilen mekan, zaman, güç kavramlarının içeriğinin deneyi yapılamaz. Ona göre, bir yandan metafiziği yadsımak, bir yandan da hem us hem de deneyle çelişen metafiziğe başvurmak çelişkidir. Ayrıca maddecilik, madde ile enerjinin sakınımindan ötürü, madde ile kuvvetin başlangıcıyla sonu olmadığını ileri sürecektir. Ama Ahmet Hilmi'ye göre bir şeyin yok edilemeyecek olması onun yaratılmadığı anlamına gelmez. Ahmet Hilmi'nin burada yardımına başvurduğu bir düşünce daha vardır: "enerjetizm". Enerjetizm'e göre doğayı açıklamak için madde düşüncesine gerek yoktur. (çünkü maddeyi anlatmak için kullanılan her özellik enerjinin özellikleridir. Bu özellikler yeniden enerjiye dönüşünce ortada madde diye bir şey kalmayacaktır. Ahmet Hilmi, Büchner'in de maddenin bu niteliklerden yoksun olduğu anlaşıldığında maddecilik diye bir akımın kalamayacağını söylediğini belirtir.

Maddeciler deneyin ancak duylara özgü olduğunu söyleyeceklerdir. Ahmet Hilmi buna karşı ic duyunun da olduğunu ileri sürecektir. Yine, maddeciler yaşamın kendiliğindenliğini, dolayısıyla bir Tanrı'ya gerek olmadığını, ruhun maddenin dışında bir varlığı olmadığını ileri süreceklerdir, Ruh da bedenden ayrı, ne olduğu bilinemeyecek bir varlıktır; beden dağılıp yok olmasından sonra da kalır. Ruh "maddenin eseri" diye görülemez. Yapısı deneyle bilinemeyecek olanların -örnekse ruh gibi- bilinme ölçütü, uslamamalar, insanın yapısal özellikleri, sağduyu, durumun ahlaksal sonuçları gibi şeylerdir. "şu halde" diyecektir Ahmet Hilmi *Dalaleti'inde*, "mahiyeti tecrübeyi aşan hususlarda, spiritüalistlerin iddiaları, materyalistlerinkinden her cihetle üstündür". Maddecilik yine zorunlu olarak bir "küfür mesleği" olacaktır. çünkü maddecilik "mekanizma ya da dinamizmle" cansız bir maddeyi kabul edip Tanrıyı yok sayacaktır. Burada Celal Nuri'yi eleştirmeye koyulur. Celal Nuri'nin, bilinir doğru ile bilinemez doğrudan söz et-

tiğini söylemiştik. Bilinir doğruya vardır "fen"; bilinemez doğruya vardır da "din"di. Ahmet Hilmi burada bir çelişkinin olduğunu "gösterecektir". Bilinemez doğru- nun -her neyse— dinle elde edildiği söylendiğinde bunun usla ilişkisi de söylenmiş ola- caktır. Böyle bir şey usla elde ediliyorsa deney dışı olan deney alanında usla birleşiyor demektir. Öte yandan da deney alanı dışında söylenenler "abuk sabuk"tur denerek bir önceki cümlede söylenenlerle çelişkiye düşüyor. Ayrıca, Celal Nuri İslamiyetin "fen, ilim ve medeniyet gibi durmak bilmez" bir kavram olduğunu söylemekle "cahilliğini" de ortaya dökmektedir. Çünkü her dinde kabul edilmiş değişmez -örnekse Allah birdir gibi- esaslar vardır. Bundan dolayı dini kişiden kişiye geçecek bir şey sanmak olacak iş değildir. Yine bir din, din olmaktan çıkmadıkça alanından çıkamaz, "fen" halini ala- maz, "maddi hakikatleri ihtiva" edemez. Dolayısıyla Celal Nuri'nin asıl yaptığı İslam dininin -bu arada da her dinin- "batıl" olduğunu söylemekten başka bir şey değildir.

Ahmet Hilmi'ye göre çağın düşünürleri arasında yaygın olan "üç büyük meslek" var- dır; eleştiricilik, olguculuk, evrimcilik. Bilginler değil de felsefeciler arasında yaygın olan iki felsefe görüşü daha vardır: ruhçuluk ile maddecilik.İmdi. Ahmet Hilmi, "hiç- bir felsefi mesleğin yanlıştan korunmuş" olmadığı, bütün hakikatleri toplamadığı dü- şüncesindedir. Böyleyse, endüstri, iktisat ve geçim gibi konularda bilimin, deneyin gös- terdiği ilkeleri kabul edip "felsefe ve ahlakta her mesleğin içindeki doğru tarafları" ala- rak meydana gelecek "*eclectisme*'i seçmekten" daha sağlam yol yoktur.

Maddeci akıma karşı çıkan düşünürlerden biri de İsmail Fenni [Ertuğrul]'dur (Tırno- va- 1855-1946). *Lugatçe-i Felsefe* en önemli kitabıdır. Konumuzla ilgili görüşlerinin yer aldığı önemli kitabıysa 1928 yılında yayımlanmış olan *Maddiyum Mezhebinin Izmihla- li*'dir. İsmail Fenni Büchner'i eleştirmeye maddeci görüşün "iki temel savından", yani "kuvvetsiz madde ve maddesiz kuvvet olamaz" ile "kuvvet ve madde ezeli ve ebedidir" savlarından hareketle baslar. Bunu yaparken de Le Bon'dan yardım alır. İsmail Fenni ile İsmail Fenni'nin görüşlerine başvurduğu Batılı düşünürler, özellikle de radyoaktif ala- nındaki çalışmaların kendilerine sağladığını düşündükleri verilerden yararlandılar. Bun- lara göre maddeden yayılan radyoaktif ısınlar maddenin yok olmakta olduğunu göster- gesidir. Bu, maddenin tüm özelliklerini kaybedeceğini, başka maddelere dönüşebilece- ğini, kütlelerinin azalabileceğini "göstermiştir". Madde maddelikten çıkıp enerjiye dönüş- mektedir. Dolayısıyla da enerji madde dışında kuvvet değil, atom içindeki kinetik ener- jidir. Bu da madde ile kuvvet arasındaki ikiliği ortadan kaldırmakta, maddenin "ebedi" olmadığını göstermektedir. Madde de enerji de yok olabilir. Maddenin maddelikten çık- ması İsmail Fenni'ye, evrim düşüncesinin yalnızca canlılara değil cansız cisimlere de uygulanması gerektirdiğini düşündürmüştür.

Madde de enerji de sonradan meydana gelmiştir, yok olabilirler. Dolayısıyla, evren yaratılmıştır. "Ezeli ve ebedi olan Allah'tır". Ruhun da maddesel bir yanı yoktur; ruh bölünmezdir, yalındır, hep aynı kalır; ölümsüzdür. İsmail Fenni bu iki konuda, Allah'ın

varlığı, ruhun ölümsüz olduğu konusunda gerek Doğulu gerek Batılı pek *çok* felsefecinin "kanıtlarını" kullanır.

Burada söylemek gereken şeylerden biri de *Madde ve Kuvvet* maddecilerine karşı çıkan Ahmet Hilmi ile İsmail Fenni'nin, gerek Baha Tevfik gerekse Celal Nuri'den daha çok felsefe bilgileri olduğudur.

Maddeci düşünceye karşı çıkan düşünürlerden biri de İsmail Ferid'dir. İsmail Ferid 1895 yılında yayımlanan *Ibdal-i Mezheb-i Maddiyyun* adlı kitabında Büchner'in *Madde ve Kuvvet'teki* görüşlerini eleştirir. Ona göre, kitapta yer alan, evrenin parçacıklardan, yani bileşik olmayan maddelerden oluştuğu yollu görüş yanlıştır. (çünkü başlangıcın insanca bilinmesi olanaksızdır. Ayrıca, atomların birbirlerini çekecekleri bir uygunluk durumunu varsayar, Uygunluk düşüncesiye, uygunluğu oluşturan bir gücü, Tanrı'yı akla getirir. Evren düzenlenmiş, meydana getirilmiş olduğu için bir düzenleyiciye, meydana getiriciye gerek vardır. İsmail Ferid'e göre bu da madde değil Tanrı'dır,

Madde ve Kuvvet maddeciliğine karşı çıkan bir diğer kişi Harputizade Mustafa Efendi'dir. Harputizade 1914 yılında yazdığı *Red ve ispat* adlı kitabında *Madde ve Kuvvet'le* hesaplaşır. Ona göre maddecilerin "madde"si henüz ne olduğu bilinmeyen bir şeydir. Bunları da Büchner'in kitabında yer alan, madde "henüz esasına ve cevherine" dair kesin bilgilerin olmadığı bir şey; en küçük biçimi bulunamayacak bir şeydir gibi dile getirilere dayandırmaktadır. Ayrıca "maddeyi oluşturduğu söylenen" atomların ne ağırlıkları, ne de hacimleri gibi özellikleri bilinmektedir, Harputizade'ye göre maddecilerin öncelikle bu ne olduğu belli olmayan ama temel olarak aldıkları maddeyi belirlemeleri zorunludur. Bundan başka, maddeye eşlik ettiği, bundan ayrılmadığı düşünülen bir kavram daha vardır: kuvvet. Harputizade bu savı da, bu ikisi birbirinden ayrılmıyorsa, olup bitişlerde bu ikisi yetiyorsa, dış bir etkene gerek kalmayacak, evrenin yaratıcısı düşüncesi boş bir düşünce olacaktır diye "çürütür". Böyle değilse de maddeciliğin temeli çökecektir. Buna bağlı olarak Harputizade, maddecilerin, evrenin yaratılmış bir şeyse şu sorunun yanıtlanması gerektiğini söylediklerini belirtir: Bir şey nasıl yoktan var olabilir? Buna maddecilerin yanıtı da hazır: Böyle bir şey olanaksızdır. Harputizade'ye bu düşünceye, nasıl bir ressam yoktan bir eser meydana getiriyorsa, bu ressam gibi düşünülecek eşsiz varlık, bütün evreni yoktan varedecektir; varedebileceği gibi yok da edebilecektir diye karşı çıkar. Harputizade, ufacık bir "zerrenin" yok olmasından çekinen maddecilerin, "evreni yaratmış olan Allah'ın" yokluğuna nasıl olup da izin verebildiklerine şaşırılmaktadır. Harputizade'nin maddeciliğe yönelttiği bütün bu eleştirilerde dayanak noktasıysa İslam düşüncesidir.

Madde ve Kuvvet'i temel alarak maddecilik yapanlara karşı çıkışların ortak yanı, İslam düşüncesinden alınan temel savlar çerçevesinde kalmasıdır. Bu düşünürler de kendi inandıkları İslamcı düşüncelere dayanarak maddeci düşünceyi tutarsız, kabul edilemezsi olanaksız diye görürler.

İçtihad dergisinde İslamdaki "katılma" hakkında yazılar yazan Dr. Abdullah Cevdet'e karşı İslamcı ile Türkçü çevreler harekete geçmiş, *İçtihad* dergisi kapatılmış, Dr. Abdullah Cevdet hakkında "erkanı mukaddesei islamiyeye hürmetsizlik" gerekçesiyle dava açılmıştır. Fakat bu dava beraatla sonuçlanmıştır. Bütün bunlara neden, ateşli bir Batılılaşma yanlısı olan Dr. Abdullah Cevdet'in İslamcı çevrelerin savunduğu "tesettür" örtünme), "taaddüdü zevât" (çok kadınla evlilik) gibi istekleri yoğun bir biçimde eleştirmesiydi. Dr. Abdullah Cevdet'e göre "irtica" özgürlüğü olamazdı. İslamda "reform", dinde "rasyonalizm" gerekiyordu.

Tarık Z. Tunaya'nın *İslamcılık Cereyanı* adlı kitabında yazdığına bakılırsa, siyasi çıkarların peşinde koşan birtakım tarikat üyelerine, batıl inancı kişilere karşı olan Prens Said Halim Pasa, M. Şemseddin [Günaltay] gibi kimi İslamcılarla Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri gibi kimi Batılılaşma yanlısı düşünürlerin görüşlerinin bağdaştığı da olmuştur.

Türkiye'de maddecilik akımına en önemli eleştiriyi yönelten felsefeci Hilmi Ziya Ülken'dir (İstanbul- 1901-1971). Ülken 1951 yılında yayınlanan *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* adlı kitabının önsözünde, "varlık dereceleri"den söz eder. Ülken, "en aşağıda madde denen varlık, onun üstünde canlı varlık, daha üzerinde de ruhi ile manevi" olmak üzere dört tür varlık sayar. Ülken'e göre bu varlık tabakalarının kavranabilmesi için şu iki görüşten kurtulmak gerekmektedir: Bunlardan biri bilinç dışında bir şeyin olmadığını söyleyen idealizmdir -bunun aşırılığı insanı tekbencilığe götürür. Aslanan bilinçtir, bunun dışında ne maddeden ne de canlı varlıklardan söz edilebilir. Diğeri de indirgemeci doğacı görüştür -bunun aşırı biçimi bütüncül mekanizm, "günümüzde" de diyalektik maddeciliktir. Buna göre de nesne öznenen bağımsızdır; nesne de insanın duyu verilerinin algıladığı madde nesneden başka bir şey değildir. Bu iki görüş de yanlıştır. Bilinç kendi içine kapalı bir dünya değildir; "dışa çevrilmiştir", varlığı da nesneyi kavramakla belirlenmiştir. Diğeri de varlıkça birbirinden başka başka tarzda olan varlıkları tek tarza indirgediği için, yalnızca gerçek varlıktan söz ettiği için varlığın yapısını anlamaktan uzaktır. Ülken'e göre bu yanlış görüşlerden kurtulmak ancak çokça bir bakışla olanaklı olacaktır.

Ülken meslekten bir felsefeci olduğu için maddeciliğe yönelttiği eleştirilerini felsefe tarihindeki çeşitli filozoflara dayandırarak yapacaktır. Bir yandan, maddeyi temele alıp, maddeyi evrenin *arkhesi* olarak kabul edip bunu evrimcilikle destekleyen, içinde katı bir belirlenimciliğin olduğu *madde ve kuvvet* maddeciliğini Marxçı diyalektik maddecilikle ilgisinde; diğeri yandan da yine Marxçı tarihsel maddeciliği eleştirecektir.

Ülken'e göre iktisat bilimi insan biliminden hareket etmelidir. Yani, bir iktisat kuramı bir toplumdaki "efkârı umumiye"yi, "peşin hüküm"leri, "subjektif tarafları hesaba katmak zorundadır. Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus gibi ilk ikti-

satçılar böylesi etmenleri hesaba kattılar. Daha sonra gelen Leon Walras, Ludwing V. Mises, Karl Menger gibi iktisatçılarsa matematikçi ya da mühendistiler. Bu onları gerçeklikten uzaklaştırmıştır. Bu tarihsel maddeciliğin de gözardı ettiği bir etkidir. Ülken'e göre bunlar, "iktisadi insan"ın ancak "bütün insan" göz önüne alındığında anlaşılabilceğini unuttular. (çünkü Ülken insanın bölünmez bir bütün olduğunu düşünür. Bundan dolayı da insan gerek iş alanında gerek iş alanı dışında insan olmaktan çıkmaz. İşçinin iş yerinde işçi, dışarda da insan olduğunu söyleyen bir görüş (bu arada tarihsel maddecilik de), Ülken'e kalırsa gerçeklikle bağıni koparmıştır. İnsan iktisatta maliyet, verimlilik, para kar gibi "dış amiller" toplamıyla açıklanmaya çalışılıyor, oysa aslolan "insan sermayesi ni" değil "insan"ı temele alan bir iktisat kuramı kurmak gerektir. Ülken burada Jean Bodin'den aldığıni söylediği bir cümleyi anar: "İnsandan başka servet yoktur".

Ülken, Marx'ın bu "sakat" iktisat kuramından, yine aynı ölçüde "sakat" bir tarih kuramı kurduğunu belirtir. Marxçılığın savının, geçmisteki her toplumun tarihinin sınıf savaşmaları tarihi olduğu söylenir. Ama der Ülken, ne toplumbilim ne de insanbilim böyle veriler sağlamaktadır. Eski toplumlarda kastlar, tabakalar vardır ama bunlar arasında, örtük bile olsa, bir çatışma durumu yoktur. Ne ki, çeşitli toplumlarda "köklerle ilişkisi gevşemiş veya kaybolmuş" insanlar vardır. Toplumlarının terk ettiği ya da kendileri toplumu bırakmak zorunda kalmış bu insanlar "köksüzler" denen bir topluluk oluştururlar.

Bu insanlar toplumların sıkıntılı dönemlerinde kolayca yıkıcı birtakım eylemlere kalkışabilirler. Bu topluluklar içerisinde yıkıcı kimi ideolojiler kolay yer bulur. Marx'ın ideolojisi de genellikle böyle topluluklarda kendisine yer bulmuştur. Böylelikle Ülken toplumda sınıfların olmadığını, Marxçılığın sınıf dediği şeyin de şu ya da bu biçimde toplum dışına itilmiş birtakım uygunsuz kişilerden oluştuğunu "açıklamış" olur. Ülken savaş tutsaklığı biçiminde bir köleliğin olduğunu ama köleci toplumun olmadığını, kölenin, örnekse Aristoteles zamanında "ailenin tamamlayıcı unsuru" olduğunu (bunu da Antikçağ felsefe kitaplarından öğrenmiş olsa gerek) söyler. Bu arada Ülken'in söylediği önemli bir şey var: İslam imparatorluklarında Batı'da olduğu gibi bir "feodalite" yoktur. Herkes nerden gelirse gelsin en yüksek makamlara kadar yükselebilir. Yine Ülken'e göre usta-kalfa-çırak ilişkisi bir aile ilişkisi gibidir; hiçbir gerginliğe neden olmaz. Gerçi Ülken XIX. yüzyıl sonlarına doğru "sınıf gerginliğinin" birtakım ülkelerde açık açık görülür olduğunu da kabul eder ama bu olayı, ona kalırsa, "tarihten çıkarmanın" da anlamı yoktur.

Ülken'e göre tarihsel maddecilik tüm "manevi hayatı, makeddesatı" insanların "hodgam" çıkarlarından türetmeye çalışır. En büyük "ahlaki ve manevi" ülküleri "mide" sorununa indirger. "Karşımızda" insan olduğunu unuttur, Bu "İdealist, fedakar ve kahraman" insan, insanlık tarihini yaratmıştır, Tarihsel maddecilik de içinde her görüş karşısında insan olduğunu unutmamalıdır.

Peyami Safa (İstanbul- 1899-1961), bir tür derleme olan *Sosyalizm* adlı kitabında, Pitirim A. Sorokin'in *Çağdaş Sosyoloji Teorileri* kitabından "aynen aktardığı" birtakım temel noktaları kullanarak tarihsel maddeciliği eleştirir. Bu noktalardan birine göre tarihsel maddeciliğin ilk önemli yanlısı nedensel ilişkiler ile tarihsel belirlenimcilik anlayışıdır. İkinci önemli yanlısı da iktisadi etmen anlayışındaki "iki yüzlülüğü"dür. Şöyle ki, kimi Marxçı yazarlar iktisadi etmenlerin, diğer etmenlerden başka olarak, gerek tarihsel gerek toplumsal her türlü olayı açıklamak için yettiğini söylerler. Engels'in de aralarında olduğu başka yazarlar da iktisadi öğenin asıl öğe olduğu ama bunun yanında başka öğelerin de olduğunu kabul ederler. Peyami Safa -yani Sorokin- bunu iki yüzlülük olarak değerlendirir. Asıl olarak da iktisadi öğenin her türlü toplumsal olayın birincil belirleyicisi olduğu, diğer öğelerin bu öğe aracılığıyla harekete getirildiği anlayışına karşı çıkar. Çünkü coğrafya koşulları, insanda bulunan biyolojik zorunluluklar, iktisadi öğelerden önce etkilidirler. Dinsel, geleneksel kurallar; sanatsal etkinlikler en az iktisadi öğeler kadar erken etkide bulunmaktadır. Ayrıca, iktisadi öğe asıl öğeyse, bütün değişmeler iktisadi şartların değişmesine bağlıysa, iktisadi öğenin dinamizminin neye bağlı olduğu da gösterilmek, açıklanmak gerektir. Bunun kendi kendine hareket ettiğini söylemek "en kötü gizemcilik" demektir. Dolayısıyla da kabul edilemez. Marxçılar ikincil öğelerin birincil öğeler üzerinde etkili olduğunu söylediklerinde de iktisadi öğelerin ön-

celiği düşüncesi sakatlanır. Peyami Safa tarihsel maddeciliği, Sorokin'in düşünceleriyle. Marxçılık içerisindeki düşüncelerin "çelişkileriyle" çürüttüğünü düşünmektedir. Yümnü Sezen ise *Tarihi Maddeciliğin Tahlil ve Tenkidi* adlı kitabında, "İslam düşüncesinin ışığı" ile "fizik, kimya, biyoloji ve sosyolojinin verileri"nin aydınlattığı "aklı selime göre" tarihsel maddeciliği eleştireceğini belirtecektir. Bu eleştiri de ne kapitalizmin işine yarasan diye yapılmıştır ne de "ilim ve felsefe süsüyle gösteriye çıkarılmış" bir eleştiridir. Kaynağı ile desteğini İslam'dan aldığı belirten Sezen, bu eleştirisinin gerekçesini kitabın giril kısmında sert (çünkü ona göre insanlar Maddecilik ile Marxçılıktan "tiksinmektedir"; Marxçılık kimileyin dişini gıcırdatan, kimileyin güler yüz gösteren bir "canavardır"; "isyan ve öldürme sanatı ve ilimi"yle uğraşmaktadır; ortalığı "kana bulamaktadır") denebilecek bir tarzda ele alır.

Sezen, maddeciliğin bir felsefe dizgesi olarak eski Yunan'da başladığını ama diyalektik maddecilik, tarihsel maddecilik, Marxçılık adlarıyla görülmesinin geçmişinin "150 yılı" geçmediğini yazar. Maddecilik bu biçimiyle "çok daha yakıcı yıkıcı, çok daha kan dökücü" olmuştur. Sezen'e göre, belli bir "doz"da alındığında -İslam uygarlığı da bunu belli "dozda" kullanmıştır- "zararlı olmayan" maddecilik, bu "dozu" geçtiğinde insanlığın yıkımına yol açmıştır, çünkü tarihsel maddecilik ya da Marxçılık "insanın dünyasını daraltır., iddiaların aksine Marx ile Engels'in felsefeleri gündüktür, Dünyü, bugünü,yarını kuşatmaz,"

Bütün varlığın değışim ile oluşum halinde olduğunu; bunu sağlayanın da çelişkiler-çatışması, yani diyalektik -"tez- antitez-sentez"- olduğunu söyleyen tarihsel maddecilik ya da Sezen'e göre bununla aynı şey olan Marxçılık gerçeklik için kabul edilen bu ilkenin topluma da uygulanabileceğini savunur. Bunlara göre toplumda sınıflar vardır; bunlar arasındaki sürekli çatışma olur; bu çatışmalar sonucu bir başka toplum biçimine geçilir. En son toplum biçimi olan komünizmdeyse üretim bollaşacak, tüketim toplumsallaşacak, gereksinime göre tüketim olacaktır. Çok kabaca böyle özetlenebilecek tarihsel maddecilik ya da Marxçılık Sezen'e göre ne bir toplum örnekçesi, ne bir iktisat öğretisi, ne de bütün kuramsal ayrıntılarıyla uygulama olanağı sağlanabilecek bir şeydir. Sezen'e göre, felsefe bakımından ele alındığında tarihsel maddeciliğin temele aldığı madde kavramı, ne fizik ne de kimya biliminin tam olarak bildiği bir kavramdır. Düşünceyi de böylesi bir soyut madde kavramından çıkaracak kadar "hayalcidir". Öte yandan metafiziğe karşı olduğunu da temel savlarından biri yapmıştır. Sezen'e göre varlığın özünün madde olduğu ile düşünülenin buna tıpa tıp uygun olduğu yollu düşüncenin tartışmasız kabul edilmesi, tarihsel maddeciliğin tam bir inakçı dizge olduğunun kabulüdür. İdealizmden kaçmak ister ama idealizme düşer. Yaratıcılık düşüncesinden ürker ama maddenin yaratıcı olduğunu kabul eder. Kısacası Sezen'e göre tarihsel maddecilik, aslında birbiriyle uyuşmayan birtakım felsefe dizgelerini içinde toplamaya çalışmış, bundan ötürü de pek çok çelişki taşıyan, hatta felsefeye karşı olan bir felsefe dizgesidir.

* *

1910'lardan itibaren sosyalizmle, komünizmle bir düşünülen maddecilik akımını, sonraları yalnızca felsefe boyutuyla ele alan, bir felsefe akımı olarak maddecilikten söz eden düşünür pek yok gibidir. Böyle olunca da maddecilikle solculuğun tarihi -kaçınılmaz bir birliktelik olmakla beraber- aynı şeymiş gibi düşünülmekte, bu da işleri karıştırmaktadır. Özellikle 70'li yıllarda -68'in etkisiyle- Türkiye'de pek çok sol akım ortaya çıkmış; bunların yayımladığı çok sayıdaki dergide, kitapçıkta, kitapta, bildiride Marxçılığın, solculuğun ele alındığı yazılar yazılmıştır. Ne ki, bu yazılar maddecilik felsefe bakımından önemi olan, olup biteni bu gözle değerlendiren yazılar olmaktan çok meslekten solcuların "haması" bir biçimle yazdıkları yazılardır. Onun için de bu yazıya alınmamışlardır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu Ahmet, *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, 1933.
- A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm*, (Çığ Yayınları, İstanbul, 1966.
- Akgün, Yard. Doç Dr. Mehmet, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Alpar, Doç. Dr. Cem, yayına hazırlayan, *Kadro, 1932-Cilt: I* (tıpkıbasım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Berkes, Niyazi, *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul, 1985. İstanbul, 1967.
- Hanioğlu, M. Şükrü, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz.
- Kıvılcım, Hikmet, *Edebiyatı Cediyyenin Otopsi veya Tarihi Materyalizmce Bir Çağ Psikolojisinin Sentetik Karakteristiği*, Marksizm Bibliyoteği, Necmistikbal Matbaası, İstanbul, 1935.
- Kıvılcımlı, Dr. Hikmet, Tarih, Devrim, Sosyalizm, *Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul, 1965.*
- Muşta, Muammer G., Konya Enerjetizm Felsefe Okulu, *Kültür Bakanlığı, 1990.*
- Safa, Peyami, Sosyalizm, *Babıali Yayınevi, İstanbul, 1961.*
- Sezen, Yümmi, Tarihi Maddeciliğin Tahlil ve Tenkidi, *Veli Yayınları, İstanbul, 1984.*
- Tevetoğlu, Dr. Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.
- Tunaya, Prof. Dr. Tank Z., *İsmacılık Cereyanı*, Siyaset İlmi Serisi: 3, Baha Matbaası, İstanbul, 1962.
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978.
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*, Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1951,
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979,

